

راهنمای شماره استاندارد بین‌المللی کتاب و موسیقی

• روح‌اله سلطانی

کارشناس شابک مؤسسه خانه کتاب و دانشجوی
کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی

است که این شماره می‌تواند شماره‌های منحصر به فرد برای جایگزینی اطلاعات کتاب باشد و در تمام فرآیندهای چرخه تولید، نشر، پخش، فروش، اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌ها عملکرد قابل توجهی داشته باشد. مؤسسه جهانی شابک که مقر آن در شهر لندن است، مسئولیت توسعه و گسترش نظام شابک در سطح دنیا را به عهده دارد. هم‌اکنون ۱۶۶ کشور از این نظام بین‌المللی استفاده می‌کنند. در ایران نیز مؤسسه خانه کتاب در سال ۱۳۷۲ عضو نظام شابک شد و اکنون بیش از ۹۸ درصد از ناشران ایرانی از آن استفاده می‌کنند.

با افزایش روزافزون انتشار کتاب و از جمله کتاب‌های الکترونیک و کاهش میزان شماره‌های شابک جهت اختصاص، مؤسسه جهانی شابک از اوایل سال ۲۰۰۷ م دامنه شماره‌های شابک را افزایش داد و در نتیجه شماره‌های شابک ده‌رقمی به سیزده‌رقم تبدیل شد.

پس از تجربه موفق استفاده از شابک در سطح جهانی و در بازارهای کتاب و نشر الکترونیک، ناشران آثار موسیقی نیز حمایت خود را برای استفاده از نظامی مشابه برای حوزه موسیقی اعلام کردند و در نتیجه نظام شماره استاندارد بین‌المللی موسیقی (شابک) طراحی و مورد استفاده قرار گرفت. مؤسسه خانه کتاب ایران نیز به همین منظور در سال ۱۳۸۳ عضو نظام شابک شد. از این رو مؤسسه خانه کتاب که نماینده سازمان جهانی شابک و شابک در ایران است، هر ساله راهنمای شماره استاندارد بین‌المللی کتاب و موسیقی را منتشر می‌کند.

در این زمینه به‌تازگی کتاب راهنمای شماره استاندارد بین‌المللی کتاب و موسیقی^۱ با ترجمه داریوش مطلبی، که سال‌ها مدیریت نظام شابک در ایران را بر عهده داشته و تاکنون مقالاتی در این زمینه منتشر و گارگاه‌های متعددی برای آگاهی ناشران و کتابداران در این حوزه برگزار کرده است. به‌همت انتشارات خانه کتاب منتشر شده است.

هدف از انتشار کتاب، آنگونه که مترجم در پیشگفتار یادآور شده است، عرضه جدیدترین اطلاعات مربوط به شابک و شابک و همچنین تغییر شابک از ده رقم به سیزده رقم و ارائه این اطلاعات به ناشران و مخاطبان مربوط می‌باشد. چنانچه مؤسسات ملی شابک، طبق وظایف پیش‌بینی شده از سوی سازمان جهانی شابک، هر ساله برای اطلاع‌رسانی به مخاطبان خود اقدام به ویرایش و انتشار کتاب راهنمای شماره استاندارد بین‌المللی کتاب و موسیقی می‌کنند.

■ سازمان جهانی شابک و شابک. راهنمای شماره استاندارد بین‌المللی کتاب و موسیقی، ترجمه داریوش مطلبی، تهران: خانه کتاب، ۱۱۲ ص، ۱۳۸۶. شابک: ۵-۹۷۸-۸۵۳۳-۹۶۴-۹۷۸

امروزه استفاده از شماره‌های استاندارد به ابزار سودمند و تأثیرگذاری در فعالیت‌های روزمره در جوامع انسانی تبدیل شده است و در کارهای روزانه شماره‌های استاندارد ملی و بین‌المللی به‌طور فزاینده‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرند. شابک و شابک از جمله این شماره‌ها هستند که در سطح بین‌المللی برای تسریع و تسهیل فرآیندهای مربوط به کتاب و متون چاپی موسیقی کاربرد دارند. شماره استاندارد بین‌المللی کتاب (شابک) از ۱۹۶۸ در انگلستان طراحی و به استاندارد بین‌المللی تبدیل شد. استفاده از شابک در مدتی نزدیک به نیم قرن نشان داده

امروزه استفاده از شماره‌های استاندارد به ابزار سودمند و تأثیرگذاری در فعالیت‌های روزمره در جوامع انسانی تبدیل شده است و در کارهای روزانه شماره‌های استاندارد ملی و بین‌المللی به‌طور فزاینده‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرند

کتاب حاضر شامل دو بخش شماره استاندارد بین‌المللی کتاب (شابک) و شماره استاندارد بین‌المللی موسیقی (شابم) است.

بخش اول. شماره استاندارد بین‌المللی کتاب (شابک)

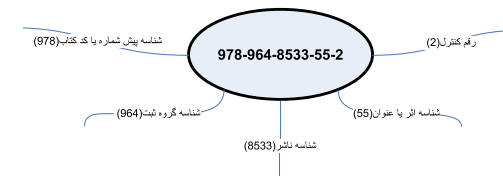
در بخش اول اطلاعات مبسوطی درباره شابک ارائه شده است. در این بخش ابتدا سخنان هارتموت والراوتز، رئیس سابق سازمان جهانی شابک، در قالب پیشگفتار ویرایش پنجم آمده است. سپس به اختصار به گذشته و حال شابک و قالب جدید آن (شابک سیزده‌رقم) اشاره شده است. در ادامه امتیازات شابک بیان شده که از شمار این امتیازات به این موارد می‌توان اشاره کرد:

- سفارش و توزیع کتاب‌ها بیشتر از طریق شابک صورت می‌گیرد که بدین صورت باعث کارایی و سرعت بخشیدن به امور می‌شود؛
- شابک برای راه‌اندازی نظام‌های فروش مکانیزه در کتاب‌فروشی‌ها ضروری است؛
- شابک، شناسه‌ای منحصر به فرد و بین‌المللی برای شناسایی آثار تک‌نگاشتی است؛

- شابک قابلیت تبدیل به رمزبینه را داشته و این امر بازیابی، شناسایی، فروش، انبارگردانی و ... را افزایش می‌دهد.
در این بخش (ص ۷- ۱۰) درباره حوزه کاربرد شابک آمده است که این شماره در بیش از ۱۶۰ کشور مورد استفاده قرار گرفته و روی تولیداتی همانند کتاب‌ها و جزوات چاپی؛ آثار بریل؛ نقشه‌ها؛ کتاب‌های صوتی (کتاب‌های گویا)؛ انتشارات ریزنگاشتی؛ نرم‌افزارهای آموزشی؛ و ... درج می‌شود.

البته گفتنی است که شابک برای موادی مانند منابع چاپی که کاربرد موقت دارند، مانند مواد تبلیغاتی و نظایر آن؛ موسیقی چاپی؛ کارت‌های تبریک؛ و ... استفاده نمی‌شود.

یکی از نکات مهم این راهنما پرداختن به موضوع تغییر ساختار شابک است. چنانچه از ابتدای سال ۲۰۰۷ (اول دی‌ماه سال ۱۳۸۵) ساختار شابک از ده به سیزده رقم تغییر پیدا کرده است. مطابق اطلاعات صفحات ۱۰ تا ۱۲ ساختار شابک در نظام جدید عبارت است از:

- شناسه پیش شماره (کد کتاب). نخستین شناسه شابک، شماره‌ای سه‌رقمی است که از سوی سازمان بین‌المللی ای. ای. ان^۲ ارائه می‌شود. این سازمان پیش شماره‌های ۹۷۸ و ۹۷۹ را برای کتاب در نظر گرفته است. مثال: ۲- ۵۵- ۸۵۳۳- ۹۶۴- ۹۷۸

- شناسه گروه ثبت. دومین شناسه شابک، کشور، ناحیه جغرافیایی، یا منطقه زبانی شرکت‌کننده را در نظام شابک مشخص می‌سازد. این شناسه از طریق سازمان جهانی شابک اختصاص می‌یابد. مثال: ۲- ۵۵- ۸۵۳۳- ۹۶۴- ۹۷۸

- شناسه ناشر. سومین شناسه، ناشر یا وضع نشر خاصی را در داخل گروه ثبت مشخص می‌کند. در صورت اتمام شناسه اختصاص یافته به ناشر خاصی، شناسه دیگری به ناشر اختصاص می‌یابد. طول این بخش در ارتباط مستقیم با میزان انتشارات پیش‌بینی شده از سوی ناشر است و ممکن است تا ۷ رقم را شامل شود. برای ناشرانی با انتشارات بیشتر، شناسه کوتاه‌تر و برعکس برای ناشرانی با انتشارات کمتر، شناسه طولانی‌تر اختصاص می‌یابد. مثال: ۲- ۵۵- ۸۵۳۳- ۹۶۴- ۹۷۸

- شناسه اثر (عنوان). چهارمین شناسه شابک، اثری خاص از سلسله انتشارات یک ناشر را شناسایی می‌کند. طول این شناسه متغیر است و به حجم تولیدات پیش‌بینی شده از سوی ناشر بستگی دارد. مثال: ۲- ۵۵- ۸۵۳۳- ۹۶۴- ۹۷۸

- رقم کنترل. پنجمین شناسه شابک، رقم کنترل است، که با استفاده از کامپیوتر محاسبه و استخراج می‌شود. رقم کنترل در سیستم‌های کامپیوتری صحت شماره شابک را کنترل می‌کند. مثال: ۲- ۵۵- ۸۵۳۳- ۹۶۴- ۹۷۸

در ادامه بخش اول این اثر راهنمای استفاده از شابک و چگونگی اختصاص شابک به کتاب‌ها و دستورالعمل‌های مربوط آمده است. بر

**مؤسسه جهانی شابک از اوایل سال
۲۰۰۷ میلادی دامنه شماره‌های
شابک را افزایش داد و در نتیجه
شماره‌های شابک ده‌رقمی به
سیزده‌رقم تبدیل شد**

۳-۲. پیروی از سیاست‌ها و خط‌مشی‌های تعیین شده از سوی سازمان جهانی شابک؛
و ...

۴. مدیریت نظام توسط ناشران

ناشران، مسئول اختصاص شناسه‌های اثر برای هر یک از محصولات منتشر شده خود و نیز اطمینان از کاربرد مقررات مربوطه‌اند.

شابک در زنجیره تولید و عرضه کتاب کاربردهای مختلفی به قرار زیر دارد.

- کنترل موجودی؛

- سفارش؛

- مدیریت حق مؤلف؛

- تولید محصولات کتاب‌شناختی و فهرست‌ها از این پایگاه برای بازار کتاب؛

- پردازش سفارش‌های کتابخانه‌ها؛

- جست‌وجوهای کتاب‌شناختی؛

- ردیابی نشانی ناشران و توزیع‌کنندگان؛

- نظام پایانه‌های فروش مکانیزه؛

- امانت بین کتابخانه‌ای.

در پایان بخش اول سایر شناسه‌های استاندارد مانند شناسه اشیا دیجیتال^۲، شماره تجارت جهانی محصول^۳، شناسه‌های اینترنتی^۴، شماره استاندارد بین‌المللی مواد دیداری/شنیداری^۵، رمز استاندارد بین‌المللی مواد ضبط‌شده^۶، و غیره به اختصار معرفی شده است. همچنین برخی از سؤالاتی که احتمال می‌رود از سوی ناشران مطرح شود، تحت عنوان پرسش‌های متداول درباره نظام شابک آمده و پاسخ‌های مقتضی به آنها داده شده است تا ناشران در صورت داشتن سؤالی مشابه بتوانند مشکل خود را از این طریق حل کنند.

امتیاز این راهنما نسبت به ویرایش‌های قبلی، بخش مربوط به نحوه اجرایی شدن ساختار شابک ۱۳ رقمی و تأثیرات آن بر چرخه نشر و تغییراتی که ناشران، فروشندگان، توزیع‌کنندگان و کتابخانه‌ها باید در نرم‌افزارها و روندهای کاری خود ایجاد کنند، می‌باشد. همچنین پرسش‌های رایجی که ممکن است در این باره مطرح شود، نیز آمده و پاسخ‌های مناسب به آنها داده شده است.

بخش دوم. شماره استاندارد بین‌المللی موسیقی (شابک)

زمانی که شماره استاندارد بین‌المللی کتاب (شابک) به ابزار ارتباطی

اساس این راهنما ناشران باید اطلاعات مربوط به کتاب‌های خود و شابک اختصاص یافته به آنها را به مؤسسه شابک اعلام کنند. از نکات حائز اهمیت، دستورالعمل‌هایی است که در این کتاب برای اختصاص شابک به آثار الکترونیکی صادر شده است: «آثاری که به صورت الکترونیکی عرضه می‌شوند (مانند کتاب الکترونیکی، لوح فشرده، یا آثار اینترنتی)، در صورتی واجد شرایط دریافت شابک‌اند که دارای متن بوده و به منظور استفاده عموم مردم تولید شوند، و قصدی برای انتشار دنباله‌دار آن وجود نداشته باشد».

درباره استفاده از شابک به عنوان بارکد آمده است، توسعه سریع سیستم‌های مکانیزه فروش، سفارش، انبارگردانی و ... سبب شده است تا شماره‌های شابک و شابم بر اساس توافقنامه مابین انجمن بین‌المللی شماره‌گذاری کالا و سازمان جهانی شابک و شابم، امکان تبدیل این شماره‌ها به بارکد فراهم شود. بدین ترتیب با استفاده از بارکد شابک یا شابم فرآیندهای مربوط به کتاب در تمام سیستم‌ها تسریع شده است.

درباره مدیریت نظام شابک، طبق اطلاعاتی که در صفحات ۳۷ تا ۳۹ آمده است، باید یادآور شد که این نظام دارای سه سطح مدیریتی به شرح زیر است.

۱. مدیریت بین‌المللی

وظایف و مسئولیت‌های اصلی سازمان جهانی شابک عبارت‌اند از:

۱-۱. ترویج، هماهنگی، و نظارت بر استفاده جهانی از نظام شابک؛

۲-۱. تعیین گروه‌های ثبت و محدوده وظایف آنها و اختصاص آنها به مؤسسات معتبر ثبت شابک؛

۳-۱. توسعه، نظارت و اعمال سیاست‌ها و رویه‌های حاکم بر فعالیت‌های مؤسسات شابک؛

و ...

۲. مدیریت مؤسسات ثبت شابک

مؤسسات ثبت ممکن است در سطح ملی، منطقه‌ای، داخل گروه زبانی یا سایر تقسیم‌بندی‌های قابل قبول بر اساس گروه‌های اختصاص یافته عمل کنند. وظایف و مسئولیت‌های مؤسسات ثبت شابک عبارت‌اند از:

۱-۲. انتشار فهرست شناسه‌های شابک اختصاص یافته به ناشران و ناشران موردی؛

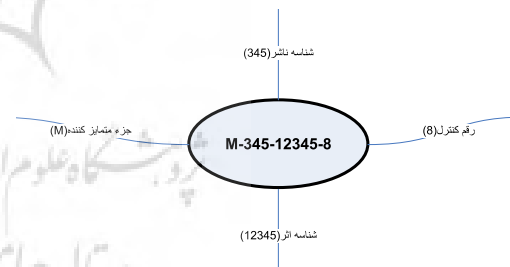
۲-۲. تصحیح شابک‌های نامعتبر و مشخصات کتاب‌شناختی مربوط به آنها؛

شابم نیز مانند شابک قابلیت تبدیل به رمزینه (بارکد) را دارد و این امر امور مربوط به سفارش، خرید، انبارگردانی و نظایر آن را تسهیل می‌کند

مؤثری در بازار کتاب تبدیل شد، ناشران آثار موسیقی نیز پشتیبانی خود را برای استفاده از نظامی مشابه برای حوزه موسیقی اعلام کردند. پیش‌نویس شابم در سال ۱۹۹۳ از سوی گروه‌های کاری ایزو تهیه و به‌صورت رسمی در ژنو منتشر شد. برای جلوگیری از هرگونه تداخل بین نظام شابک و شابم، تفاوت‌هایی جزئی به شرح زیر میان این دو نظام ایجاد شده است.

- اولین رقم شابم حرف (M) است؛
- هیچ شناسه گروهی برای زمینه‌های موسیقی بین‌المللی در نظر گرفته نشده است؛
- رقم کنترل بر مبنای عدد ۱۰ محاسبه می‌شود.

ساختار شابم

شماره استاندارد بین‌المللی موسیقی از ۹ رقم که به دنبال حرف M قرار می‌گیرند، تشکیل می‌شود. اجزای تشکیل‌دهنده شابم عبارت‌اند از:

۱. جزء متمایزکننده. حرف «M» عنصر متمایزکننده شابم از شابک است؛
۲. شناسه ناشر. این بخش ناشر خاصی را در نظام شابم شناسایی می‌کند؛
۳. شناسه اثر. این عنصر ویرایش خاصی از یک اثر یا بخش‌های مختلف آن را شناسایی می‌کند، مانند نت‌های کامل، نت‌های مینیاتوری، مجموعه‌ای از قطعه‌های بادی و غیره. شناسه اثر از بین مجموعه شماره‌های ناشر به اثر خاصی اختصاص می‌یابد که تعداد آن به‌طول شناسه ناشر بستگی خواهد داشت؛
۴. رقم کنترل. رقم کنترل رقم واحدی در انتهای شابم است که کنترل ماشینی برای تعیین درستی شابم را امکان‌پذیر می‌سازد. پرسشی که درباره شابم پیش می‌آید این است، به چه محصولات یا آثاری می‌توان شابم اختصاص داد؟ برای پاسخ به این پرسش آمده است: «شابم برای شناسایی آثار موسیقی به‌کار می‌رود که ممکن

است با هدف فروش، اهدا، اجاره یا فقط به‌منظور حمایت از حق مؤلف منتشر شده باشد» (ص ۹۱). تعدادی از آثاری که در نظام شابم شماره‌گذاری می‌شوند عبارت‌اند از: دفتر نت؛ مجموعه‌های قطعات؛ دفتر نت‌های مینیاتوری (برای مطالعه)؛ دفتر نت‌های آوازی؛ قطعات منفردی که جداگانه در دسترس هستند؛ گزیده‌ها؛ آثار موسیقی به صورت ریزنگاشت؛ آثار موسیقی به صورت بریل؛ و ...

همچنین آثاری که در نظام شابم شماره‌گذاری نمی‌شوند، عبارت‌اند از: کتاب‌های مربوط به موسیقی؛ ضبط‌های صوتی یا ویدیویی (شامل ضبط‌های موجود روی رسانه‌های کامپیوتری)؛ و نشریات ادواری و پیاپی‌ها به‌طور کلی.

درباره اختصاص شابم به آثار در اشکال و فرمت‌های مختلف، و چگونگی استفاده از آن برای آثاری که تغییر کرده‌اند، دستورالعمل‌های کاملی در بخش مربوط و در صفحات ۹۴ تا ۱۰۲ ارائه شده که به‌اختصار به بعضی از آنها اشاره می‌کنیم.

۱. تجدیدچاپ‌های بدون تغییر و ویرایش‌های ریزنگاشتی. برای اثری که از سوی ناشر دیگری بدون هیچ تغییری تجدید چاپ شود، شابم جدیدی اختصاص می‌یابد. همچنین برای نسخه‌های ریزنگاشتی اثر همواره شابم جدیدی اختصاص می‌یابد؛

۲. صحافی‌های متفاوت. برای صحافی‌های متفاوت اثری خاص، شابم‌های جداگانه‌ای اختصاص می‌یابد؛

۳. قالب‌های متفاوت. برای بخش‌هایی از یک اثر، که به‌طور مجزا عرضه و فروخته می‌شوند، شابم جداگانه‌ای اختصاص می‌یابد؛

۴. ویرایش‌های مختلف. اگر ناشری اثری را در بیش از یک تنظیم یا ویرایش منتشر کند، هر تنظیم یا ویرایش باید شابم خاص خود را داشته باشد؛

۵. آثار چندجلدی. برای مجموعه چندجلدی، یک شابم به‌عنوان دوره چندجلدی و یک شابم برای هر جلد از مجموعه اختصاص می‌یابد.

و ...

شابم نیز مانند شابک قابلیت تبدیل به بارکد را دارد و این امر امور مربوط به سفارش، خرید، انبارگردانی و غیره را تسهیل می‌کند. مدیریت نظام شابم نیز مانند نظام شابک در سه سطح بین‌المللی، ملی و مدیریت از سوی ناشران اعمال می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

1. ISBN & ISMN Users Manual
2. E.A.N (European Article Number)
3. Digital Object Identifier (DOI)
4. Global Trade Item Number (GTIN)
5. Uniform Resource Name (URN)
6. International Estandard Audiovisual Number (ISAN)
7. International Estandard Recording Code (ISRC)